

SÖZLÜ TÜRK KÜLTÜRÜNDE HACI BEKTAŞ VELÎ

Necati DEMİR*

Özet

Hacı Bektaş Veli ile ilgili olarak şimdiye kadar yapılan çalışmalara baktığımızda, çoğunlukla, yazılı kaynakların kullanıldığını görmekteyiz. Hâlbuki o, Anadolu'nun Oğuz Türkleri tarafından vatan yapılması süreci içerisinde halk arasında yaşamış ve halk ile iç içe olmuştur. Bu yüzden onun hakkında son derece zengin bir sözlü edebiyat gelişmiştir. İslami Türk destanlarında, efsanelerde, ninnilerde ve türkülerde Hacı Bektaş Veli'nin önemli bir yeri vardır. Anadolu'da teşekkül etmiş Saltık-nâme'de Hacı Bektaş Veli ile ilgili çok önemli bilgilere rastlamaktayız. Eserin yazarı Ebü'l Hayr-ı Rûmî, Hacı Bektaş Veli ile ilgili 15. yüzyılda kaleme aldığı rivayetleri, diğer Anadolu erenlerinin çevresinde gelişen rivayetlerle birlikte nakletmiştir. Hacı Bektaş Veli, efsanelere de konu olmuştur. Hacı Bektaş Veli ile ilgili Anadolu'da anlatılan efsanelerin çoğu, aile eğitimi ile ilgilidir. Dolayısıyla o, her ailenin büyüğü ve örnek aldığı büyük bir önder olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunun bebeklerine ilk tanıttığı kişilerin başında Hacı Bektaş Veli'nin geldiğini görmekteyiz. Halkımız çocuklarını yüzlerce yıldır Hacı Bektaş Veli dedesi ile uyutmuş, büyütmüş, yürütmüş ve eğitmiştir. Türk insanı pek çok türküde onu daha yakından tanımıştır. Bütün bunlar Türk halkının Hacı Bektaş Veli hakkındaki düşüncelerinin yansımasıdır. Türk sözlü kültüründe Hacı Bektaş Veli'nin yeri genellikle; onun büyüklüğünü ve bilimini anlatmak, toplumdaki sorunları çözmek, örnek şahsiyet olarak göstermek, bozulan ilişkileri düzeltmek, zor zamanda yardım istemek üzerinedir. Ayrıca öğrencileri ve diğer Anadolu erenleri ile olan münasebetlerini, hayata ve topluma bakışını eklemek gerekir. Öyle anlaşılmaktadır ki Türk toplumunun düşüncesine göre o manen hiç ölmemiştir, daha açık bir ifade ile o toplumun içerisinde hâlâ yaşamaktadır. Darda kalındığında ve sıkıntılı durumda karşı karşıya gelindiğinde hâlâ ondan yardım istenmektedir.

Anahtar kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Destan, Efsane, Ninni.

HACI BEKTAS VELI IN ORAL TURKISH CULTURE

Abstract

When Hacı Bektas Veli-based literature has been analysed, it has been possible to see that most of the studies about Hacı Bektas Veli based on writing resources. Whereas, Hacı Bektas Veli had lived in public's pocket and pursued his life as one of the his life as public during during Anatolia was becoming homeland by Oghuz Turks. Thus, a resourceful oral literature

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, demir_necati@hotmail.com

has been occupied based on Hacı Bektas Veli. Currently, Hacı Bektas Veli has an important role in Islamic Turkish sagas, epopees, lullabies and folk songs. Saltık-name, originated in Anatolia, has been includes important informations about Hacı Bektas Veli. The author of the work Ebü'l Hayr-ı Rûmî has adapted rumours written in 15th century with rumours about Anatolian saints. Hacı Bektas Veli has been mentioned in epopees, too. Most of the epopees are about family education. Thus, Hacı Bektas Veli has been accepted as a mentor and a paterfamilias for Turkish people. Hacı Bektas Veli is one of the recognized personalities to young generation in Turkish families. Turkish people have been lulling their babies to sleep to sleep with Hacı Bektas Veli's spirituals grandfather Hacı Bektas Veli. Turkish people familiarize him via folk songs and ballads. All of the above mentioned facts are reflections of the deep down ideas of Turkish public. In oral Turkish culture Hacı Bektas Veli has been identified a mentor and stories based on him has been used for identifying his scientific personality, trying to find solution for conflicts in society, exemplfying him and calling for help in hard times. Also, his connection with other Anatolian saints, his students and his perceptions about life and society should have been added, too. Actually, all through his life, he has been living with folk. An important proof of this idea is collected legends from Anatolia. In hard times, people still have been calling him for help.

Keywords: Hacı Bektas Veli, Saga, Legend, Lullaby.

Giriş

Hacı Bektaş Veli ile ilgili olarak şimdye kadar yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla yazılı kaynakların kullanıldığını görmekteyiz. Hâlbuki o, Anadolu'nun Oğuz Türkleri tarafından fethi sırasında bizzat halk arasında yaşamış ve halk ile iç içe olmuştur. Hayatı boyunca pek çok insan ile görüşmüş, varlık ve yokluğu paylaşmıştır. Bu yüzden onun hakkında son derece zengin bir sözlü edebiyat gelişmiştir.

Türk sözlü kültürünü derleyip yazıya geçirmek üzere yıllardır yaptığımız araştırmalarda Hacı Bektaş Veli'nin Türk sözlü kültürünün en önemli öğelerinden biri olduğunu gördük. Hacı Bektaş Veli ile ilgili olanları bir dosyada topladık. Ortaya muazzam bir hazine çıktı, denilebilir. Biz imkânlar çerçevesinde bir kısmını bu çalışma ile paylaşmaya çalışacağız.

İslami Türk destanlarında, efsanelerde, ninnilerde, türkülerde Hacı Bektaş Veli'nin önemli bir yeri vardır. Destanlarda, onun hakkında tarihin derinliklerinden günümüze ulaştırılan önemli bilgiler bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli hakkında Anadolu'da anlatılan efsaneler, kapsamlı bir kitap oluşturacak kadar zengindir. Türk toplumu bebeklerini yüzlerce yıldır Hacı Bektaş Veli dedesi ile uyutmuş, büyütmüş, yürütmüş ve eğitmiştir. Türk insanı pek çok türküde onu daha yakından tanımıştır. Bütün bunlar Türk halkının Hacı Bektaş Veli hakkındaki düşüncelerinin yansımasıdır.

1. Türk Destanlarında Hacı Bektaş Veli

Destanların kültür tarihimizde çok önemli bir yeri vardır. Onlar edebî bir mahsul olmakla beraber, tarihin kırık dökük aynalarıdır. Konuları çoğunlukla tarihî gerçeklere dayanmaktadır. Geçmiş zaman içerisinde yaşanmış olaylar ve yaşamış kahramanlar hakkındaki bilgileri, hiç değilse ana hatlarıyla, öğrenmemizi sağlamaktadırlar. Bu türdeki yazılı metinler dikkatli bir şekilde incelendiğinde uzak geçmiş ile ilgili çok kıymetli malzemeler elde edilmektedir.

Destanlar, milletlerin ansiklopedileridir. Tarihî unsurların yanında milletlerin geçmişteki gelenek, görenek ve yaşayış tarzları ile ilgili olarak belki de hiçbir kaynaktan bulunamayacak bilgiler destanlarda yer almaktadır.

Destanlar, zoru başarmanın hikâyeleridir. Başarılması hemen hemen imkânsız hadiselerin zekâsı ve gücü ile bir kahraman tarafından olumlu bir sonuç ile bitirilmesi, destanların genel olarak konusudur. Bu olaylar bazı destanlarda bir milletin yok olması veya varlığını sürdürdürebilmesi gibi hayati meselelerdir. Bazılarında ise olağanüstü başarılar anlatılmaktadır.

Selçuklu ve Osmanlı Döneminde yazıya geçen veya şekil alan Türk destanları, Müslümanların veya Müslüman Türklerin maddi ve manevi fetihlerini konu edinmesinden ve sade dille vücut bulmasından dolayı, devletin en uzak köylerinden sarayına, ordusundan edebiyat dünyasına kadar her muhitinde ilgi görmüş ve okunmuştur. Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra bu eserler, eski yazı bilenler tarafından; evlerde, köy odalarında ve kıraathanelerde bir süre okunmaya devam etmiştir. Eski yazıyı bilen nesiller, ebediyete intikal ettikçe, “destan okuma geleneği” yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır.

İslami Türk destanlarından *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, *Müseyyeb-nâme*, *Ebâ Müslim-nâme*, *Battal-nâme*, *Danişmend-nâme* ve *Saltık-nâme* halktan derlenerek yazıya geçirilmiştir. Bunlardan *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, *Müseyyeb-nâme*, *Ebâ Müslim-nâme*, *Battal-nâme*, *Danişmend-nâme*'de Hacı Bektaş Veli'nin ismi geçmez. Elbette bu durumu yadırgamamak gerekir. Zira bu saydığımız eserlerin hepsi Hacı Bektaş Veli'den önce teşekkül etmiş veya yazılmıştır. Fakat *Saltık-nâme*'de Hacı Bektaş Veli ile ilgili çok önemli bilgilere rastlamaktayız. Eserin yazarı *Ebü'l Hayr-ı Rûmî* “*nakildir ki*” deyip Hacı Bektaş Veli'nin İslam coğrafyasındaki konumunu anlatmıştır: “*Nakildir ki Bayezid-i Bestami, dünyadan gittikten sonra gördüler ki geri gelmiş, dervişler arasında zikretmiş. Dervişin biri:*

—*Bu nedir sultanım, dedi. Bayezid-i Bestami:*

—*Var, bir dirlik eyle. Âlemde diril ki ölünce yine diri olasın. Biz ten elbisesini dünyada bıraktık ise yok olmadık, dedi. Bayezid, Acem vilayetinin gözcüsüdür. Arap ilinin Seyyid Ahmed'idir. Bazıları, Veysan der. Bu Rum'un gözcüsü ise Hacı Bektaş'tır*” (Demir-Erdem, 2007, 130).

Saltık-nâme'de Hacı Bektaş Veli ile *Saltık Gazi*'nin ilk karşılaşması şöyle anlatılmaktadır:

“... Saltık Gazi, birkaç gün çok sıkıntı çekti. Kendine gelince kalktı, sultandan izin alıp Sivas’a gitti. O sıralar Çin’den, Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî gelmişti. Sivas şehrinde dervişleri ile gezerdi. Saltık Gazi, onu görünce ileri geldi. Onun mübarek elini öptü. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî de Saltık Gazi’yi tuttu, alnını ve iki gözünü öptü. Sonra defalarca kucaklaştılar. Varıp bir yerde oturdular. Saltık Gazi:

—Bana dua et, dedi. Hacı Bektaş, ona çok dua etti:

—Yürü Server, Fakih Ahmed’in yanına var dedi. Şerif, bu söz üzerine Fakih Ahmed’in yanına gitmek üzere yola çıktı” (Demir-Erdem, 2007, 292).

Eserin bir başka bölümünde Anadolu evliyaları şöyle anlatılmaktadır: “Şöyle rivayet ederler. Saltık Gazi; Rum’da bu gazaları ederken Acem mülkünde, Horasan’da, Belh şehrinde ehlullah bir mecliste toplanmıştı. Horasan pirleri:

—Acaba bu Sarı Saltık, hangi mertebededir? Bütün bu işleri, o yapıyor. Sarı Saltık, bizim dairemizde değil. Rum’da herhangi bir evliyanın varlığını bilmiyoruz. Evliyanın olmadığı bir yerde o, bunun gibi işler yapıyor. Acaba Sarı Saltık evliya mıdır, dediler. Kutb:

—Eğer Rum’da bizden bir kimse varsa bu bizim ucu yanmış odunumuzu tutar, deyip ocağın ucu yanmış bir odunu aldı, havaya doğru fırlattı. Belh şehrinde Cengiz çıkmazdan önce, Sultanülulema Bahavar göçüp Rum’a geldi. Onun bir müridi vardı. Divane olup dağlarda gezerdi. Bir süre sonra geldi, bir yerde tekke kurup oturdu. Yanında birkaç kişi daha vardı. Kutb, o ucu yanmış odunu fırlatınca Üryan Baba ve Toğan Ata tekkenin penceresinden elini dışarı uzatıp:

—Bize onlardan armağan geldi, dedi. Ucu yanmış odunu tuttu, yere bıraktı. O ağaç yere batınca yeşerdi, yapraklandı. Ateşi söndü. Bu hâl, Kutb’a malum olunca:

—Bakın, bizim attığımız ateşli odunu kimse tuttu mu, dedi.

Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî, o cemaatin aşçılarından idi. İzin aldı, güvercin suretine girip Rum’a gitmek üzere uçmaya başladı. Kırşehir’deki Ahmed zaviyesine geldi. Ateşli odunu orada gördü. Şaşırıp, bir ağacın budağına kondu. Ahmed:

—İlimize misafir geldi, bakın kimdir, dedi. Toğan yerinden kalktı. Dışarı çıkıp baktı, geri geldi:

—Kimse yoktur, dedi. Ahmed, Üryan’a:

—Sen de çıkıp bak, dedi.

Öyle deyince Üryan dışarı çıktı, baktı. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî’yi gördü, Toğan’a gösterdi. Kendisi içeri girdi, Ahmed’in huzuruna geldi:

—Server! Doğudan batıya göz attım, bir güvercin gördüm, dedi. Ahmed:

—Olur, deyip hemen yerinden kalktı, dışarı çıktı.

Bu tarafta Toğan Ata, bir doğan suretine girdi. O güvercinin üzerine vardı. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî onu görünce silkinip insan suretine girdi:

—Server! Erenler, adama böyle vahşi görünmezler. Sen niçin böyle yapıyorsun, dedi.

Toğan:

—Buraya, Rum ili derler. Buranın erenleri çok vahşi olur, dedi.

Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî onunla söyleşirken Ahmed Veli dışarı geldi. Bektaş ileri gelip Ahmed ile kucaklaştı. Ahmed:

—Gelmene sebep nedir, diye sordu. Sultan Hacı Bektaş-ı Horasanî:

—Bu Rum'da er var mı, diye bakmaya geldim, dedi. Ahmed:

—Beri gel, gör, dedi. Bektaş, ileri geldi. Ahmed, eli ile onun gözünü okşadı. Bektaş, nereye baksa bir er otururdu. Gördü. Evliyaların ruhunu müşahede etti, hayran oldu. Tekrar gözünü okşadı, kendine geldi. Fakih:

—Git, şimdi Kutb'a haber ver, dedi. Bektaş, geri gitti. Horasan pirleri:

—Durum nedir? Rum'da er gördün mü, dediler. Bektaş:

—Taş ve toprak kadar er gördüm, dedi. Kutb:

—Gördüklerin var olsun. Şimdi yürü, sana Rum'un gözcülüğünü verdik. Ahmed'e de kutupluk verildi. Bundan sonra Rum'da kutb odur, dedi.

Hacı Bektaş, geri Rum'a geldi. Rum'da olan erenler karşılamaya çıktılar, alıp oturdukları yere getirdiler. Hacı Bektaş, oraya yerleşti. Şimdi orada yatmakta.

Hacı Bektaş için derler ki yedi kere hacca gitti. Sonunda yedi hacımı bir içim suya sattı, bir susuza su verdi. Hacı Bektaş oraya yerleştiğinde bir kişi daha vardı, Seyyid idi. Yedi yıl hayran olup yanında durdu, gözünü ondan ayırmazdı. Adına, Mahmud Hayran derlerdi. Kıravan ilinde, Akyanos şehrinde bir zaviyede otururdu. Ahmed Fakih ile Bektaş sohbet ederlerdi. Acem'de bir kişi daha vardı. Bazıları, Rum'dan idi derler. O erin adına, Karaca Ahmed derlerdi. Gürbüz er idi. İştitti ki Bektaş, Rum'a geldi:

—Görelim nasıl bir erdir, dedi.

Bir arslana bindi, bir yılanı da eline alıp kamçı yaptı. Yola çıkıp dervişleri ile gitti. Bektaş işitti ki Ahmed gelir, tekkesinin duvarını yardı. Hemen o duvara bindi. Duvar yerinden kalkıp yürümeye başladı. Ahmed'i karşılamaya gitti. Ahmed, onu görünce şaşırıldı. Parmağını ağzına alıp ısırırdı. Bu Karaca Ahmed, velayetle bütün Çin'e hükmederdi. Hazret-i Süleyman'ın seccadesinde idi. Bütün cinler, onu severlerdi. Bektaş, Hazret-i İbrahim Halil seccadesinde otururdu. Zira evliyanın her biri, bir peygamber seccadesinde oturur. Onun huyu ve ahlâkı ile anılır.

Ahmed, mertebesini öğrenince arslandan aşağı inip Bektaş'ın elini öptü. Hacı Bektaş da onun gözünü öptü. Gelip Ahmed'i misafir ettiler. Birkaç gün sonra Ahmed izin alıp gitti. Fakih Ahmed'in huzuruna erişti. Fakih Ahmed, Karaca Ahmed'i hoş karşıladı. Ahmed-i Fakih'e biat etti. Gidip bir makam buldu, yerleşti. Orada dururken Ahmed Yar da geldi, Karaca'ya hizmet etti. O da meşhur bir veli oldu.

Sultan Şerif (Sarı Saltık), Fakih Ahmed'in huzuruna vardı. Fakih, Şerif'i görünce ayağa

kalkıp izzetler etti. Rum mülkünde bulunan evliyaları davet edip getirdiler. Zira Ahmed kutb olmuştu. Geldiler, oturdular. Hacı Bektaş, bunlara helva pişirdi. Yediler. Seyyid'den velayet istediler. Şerif (Sarı Saltık), mübarek ellerini yere vurdu. Tatlı bir su revan olup aktı. O sudan içtiler, şad oldular. Şerif'e dualar ettiler. Ahmed, Şerif'e:

—Server! Siz, Mahmud Hayran ve Mevlana Celal'in de yanına gidin. Onlar, bu meclislerde hazır değillerdir, dedi. Şerif:

—Niçin gelmediler, dedi. Ahmed:

—Biri âşıktır, biri hayrandır. Onun için akıl meclisine gelmediler, dedi.

Şerif (Sarı Saltık), izin alıp Mevlana'nın yanına gitmek üzere yola çıktı. Geldi, birkaç gün Mevlana ile kaldı. Ona da veda edip Seyyid Mahmud Hayran'ın yanına geldi. Mahmud, Şerif'i görünce aklı başına geldi. Şerif'le sohbet ettiler. Mahmud, Şerif'e dua etti" (Demir-Erdem, 2007, 293-295).

2. Türk Efsanelerinde Hacı Bektaş Veli

İnsanlar; yaşadığı coğrafyaya ait önemli gördükleri kişileri, nesnelere ve mekânları kutsallaştırırlar ve sırrını çözemedikleri konuları çeşitli biçimlerde yorumlarlar. Bunlara, yaşanmış bazı olayları da katıp nesilden nesle aktarırlar. Kutsallaştırma, yorumlama ve aktarmaların pek çoğu sözlü olarak yayılır. Bu da sonuçta bir sözlü kültür oluşturur.

Sözlü kültürün en önemlilerinden biri de efsanelerdir. Efsaneler, insan ile insanı, insan ile coğrafyayı, insan ile diğer varlıkları, insan ile maneviyatı birbirine gönül bağı ile bağlayan unsurlardır.

Efsaneler, muazzam bir eğitim aracıdır. Efsanelerin konuları çoğunlukla çocuk, genç ve orta yaşlıların eğitimi ile ilgilidir. Güzel ahlaklı olmanın faydalarını, büyüğe saygı, küçüğe sevginin önemini ve nasıl güzel ahlaklı olunacağını işlemektedir. Onlar hilenin, düzenbazlığın, nankörlüğün, cimriliğin, kötülüğünü; dürüstlüğü, sağlam karakterli olmanın, cömertliğin güzelliklerini en iyi bir biçimde anlatmıştır. Bir kısmı coğrafyaya ilgilidir. Coğrafyaya mühür vurma aracıdır. Efsaneler, coğrafyayı vatan yapma, vatanda kök salma, vatana ruh verme unsurlarıdır.

Anadolu'da anlatılan Hacı Bektaş Veli ile ilgili efsanelerin çoğu, gerçek olup olmadığına bakılmaksızın, aile eğitimi ile ilgilidir. Hacı Bektaş Veli ile ilgili derlediğimiz efsanelerin bazıları şöyledir:

2.1. Hacı Bektaş Veli

Rivayetlere göre Hacı Bektaş Veli, Kangal'ın Bektaş köyünde sığır otlatırmış. Günlerden bir gün, dağda sığırları otlatırken ineğin birisi dağda kalır. Akşam hayvanları toplayıp getirdiğinde fark edilir ki hayvanın birisi köye gelmemiş. Gelmeyen bu hayvan, köydeki bir kadına aitmiş.

Bu kadın, Hacı Bektaş Veli'ye gelerek ineğinin gelmediğini söyler. Hacı Bektaş Veli ile kavga

ederler. *Hacı Bektaş Velî; öfkelenerek dağa gider, ineği dağda bulur ve alıp getirir, ineği getirirken der ki:*

—*Ya hayvan! Niçin burada kaldın da köye gelmedin? İnek dile gelerek der ki:*

—*Sahibim olan kadın, az süt verdiğim için bana eziyet ediyor. Onun için ben de dönmek istemedim.*

Daha sonra bu olayı çobanlar duyar. Kendi aralarında:

—*Deli Bektaş, inekle konuşuyor, diye onu hafife alırlar. O zamanlarda onun mübarek bir zat olduğunu bilemezler. Sıradan bir insan sanırlar. Hacı Bektaş Velî, köye gelip ineği teslim eder. Bu arada kadına der ki:*

—*İneği daha sürünün içine bırakıp da dağa gönderme, ineğini kurt yiyecek. Bunu söyledikten sonra oradan ayrılarak evine gider. Ertesi gün, ineği kurt yer. Hacı Bektaş Velî, köyü terk eder. Bektaş, köyünü terk ederken de:*

—*Yokluk görmeyesiniz, varlık da görmeyesiniz. Ölülerinizin yanı da kara ola, der. Oradan ayrıldıktan sonra Akçakale'ye gelir. Akçakale köyü, Bektaş köyüne yakın bir yerdedir. Akçakale'de bir eve uğrayıp ekmek ister. Akçakaleliler ekmek vermez. Bunun üzerine Hacı Bektaş Velî der ki:*

—*Tarlada göresiniz, harmanda görmeyesiniz.*

O günden sonra, Akçakalelilerin geçimi zorlaşır. Ektikleri ürünler, tarlada çok ve verimli görünür. Fakat harmana getirdiklerinde kendiliğinden azalmaya başlar. Köylüler, hatasını anlamıştır. Fakat iş işten geçmiştir.¹

Bu efsane, Kangal'ın köylerinde yaygın bir şekilde anlatılmaktadır. Buralarda kim yiyecek bir şey istese, belki Hacı Bektaş Velî'dir diye, tereddüt etmeden verilir.

2.2. Taş Kesilen Mısırlar

Ordu ili Gökçöy ilçesine bağlı köylerden biri de Kozören'dir. Bu köy, halk kültürü bakımından pek zengindir. Adı geçen köyün içerisinde birkaç tarla, küçücük taşlardan dolayı âdeta çalışılmayacak, ekilemeyecek durumdadır. Bu küçücük taşlarla ilgili, köyde şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

Vaktiyle bu köy, çok bereketliymiş. Ne ekilirse bire bin verirmiş. Mısırlar pek büyür, her yaprağının dibinde bir mısır kuzusu bulunurmuş. Tarlaların bereketi, Anadolu'nun her tarafında dillere destanmış.

Kozören'de yaşayan insanların bu bolluğun farkında olup olmadığını öğrenmek için Hacı Bektaş Velî Hazretleri, talebesinin birini görevlendirir. Günlerce yürüdüktan sonra talebe köye ulaşır.

Köyde kısa bir gezi yapan talebe, köylülerden birinin mısırı güneşte kurutmakta olduğunu görür. Yaklaşır. Muhtaç olduğunu, bir miktar mısıra ihtiyacı olduğunu söyler ve Allah rızası için biraz mısır ister.

Köylü, mısırı olmadığını söyler. Yalan konuştuğu her hâlden bellidir. Göz göre göre yalan konuşmaktadır. Bunun üzerine Hacı Bektaş Velî Hazretleri'nin talebesi:

—Sen nimetin ve bereketin kıymetini bilmiyorsun, bütün mısırların taş olsun, der ve oradan uzaklaşır.

Bu mübarek şahsın bedduası kabul olur ve mısırların tamamı taş olur. Bunu gören köylü; durumu anlar, fakat telafi etmek için çok geçtir. Taş parçacıklarını çadırın üzerinden döker. Yıl boyunca yiyecek ekmeği kalmadığı için asıl dilenci durumuna düşen o olur².

Velî, Akkoca ve Taş Kesilen Kadın

Akkoca, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı bir köydür. Bu köy Yozgat ve Tokat sınırlarına yakındır. Bu köyde Akkoca isimli bir zatın türbesi bulunmaktadır. Muhtemelen bu köy, adını da bu şahıstan almıştır. Akkoca ile ilgili pek çok efsane anlatılmaktadır. Bunlardan birisi de şöyledir:

Anlatılan efsaneye göre; Akkoca Sultan denilen kişi, tarlada burçak yolarken bir misafir gelir. Akkoca'ya ne yaptığını sorar. O, gelen kişiyi hemen tanır. Gelen kişi Hacı Bektaş Velî Sultan'dır. Ona:

—İşte görüyorsun, çalışıyorum, diye cevap verir. Gelen misafir de ona:

—Bunlarla böyle uğraşma. Ben sana bir dua edeyim, bu burçak yolunup yığılsın, der. Akkoca Sultan, kabul etmez ve:

—Ben yediğim her lokma ekmeği terimle sulamak isterim. Ben bir eve gideyim, sen de arkamdan gel. Allah ne veriyse birlikte yiyelim, der.

Akkoca'nın önden gitmesinin sebebi, eşinin misafir sevmemesinden kaynaklanmaktadır. Yani ailesinin durumunu bilerek önden gitmektedir. Akkoca eve gelince eşine:

—Misafirim geldi. Bu çok büyük bir misafirdir. Biraz iyi davran. Şuraları bir süpür yahut bir temizle, der. Eşi:

—Sen eğilirsen ve sırtına binersem süpürürüm. Yoksa süpürmem, der.

Akkoca kabul eder. Tam o sırada Hacı Bektaş Velî içeri girer. Durumu görür:

—Hay taş olasıca, ne yapıyorsun böyle, der. O kadın, oracıkta taş oluverir. Şimdi orada bir damın içinde, insan suretinde taş durmaktadır³.

2.4. Hacı Bektaş Veli ve Taş Kesilen Kadın

Misafirserverlik, Türk milletinin en önde gelen geleneklerindedir. Hiç tereddüt etmeden evde bulunan son ekmek parçasını ve son yemeğini paylaşmak Türk milleti için bir zevktir. Asla başka bir ihtimal düşünülmez bile... Çok nadir olarak bu kuralın dışına çıkanların mutlaka cezasını göreceğine inanılır. İşte bir örnek...

Anlatılan efsaneye göre; çok eskilerde, Sivas ilinin Yıldızeli ilçesinin Çöte köyünde çevresi tarafından sayılıp sevilen yaşlı bir adam vardır. Evinde bir hanımı ve bir çocuğu ile yaşamaktadır. Yaşlı adam gayet misafirperverdir. Ancak eşi; misafirleri kesinlikle sevmeyiz, misafir geldiğinde ise huzursuzluk çıkarıp kocasını rezil etmektedir. Kadının kocası ise kendi hâlinde, sakin biri olduğu için eşine söz geçirememektedir.

Yaşlı adam bir gün hanımını karşısına alır ve der ki:

—Bugün çok değerli bir misafirim gelecek. Ne olur bir tatsızlık çıkarma ve hizmette kusur etme. Hanımı ise kocasının bu isteğine bir şart ile uyacağını söyler ve şöyle der:

—Peki bey! Dediğini, şu şartla kabul ederim: Çocukla beraber sırtına bineceğiz. Sen de o hâlde evi süpüreceksin.

Kocası misafirine mahcup olmamak için eşinin isteğini hemen kabul eder.

Yaşlı adam hanımını ve çocuğunu sırtına alır, evi süpürmeye başlar. Aradan bir zaman geçer. Onlar evi süpürürken evin kapısı açılır. Kapıdaki kişi, ev sahibinin hanımına kim olduğundan bahsetmediği ama beraberce bekledikleri misafirdir. Bu kişi, Hacı Bektaş Veli'dir.

İçeri giren Hacı Bektaş Veli, adamcağızın bu hâline çok acıyarak Allah'a yalvarır. Duasında bu adamın çektiklerinin sona ermesi ve hanımına ceza olarak taş olarak kalmasını dile getirir. Hacı Bektaş Veli'nin duası Allah tarafından kabul olur ve o anda kadın taşa dönüşür. Daha sonra Hacı Bektaş Veli, adamın hâline acıyarak ona şöyle der:

—Allah dualarımızı kabul eder. İstersen yine bir dua edelim Rabb'im hanımını eski hâline döndürsün. Ne de olsa o senin eşindir. Onsuz yapamazsın, kıymayalım. Yaşlı adam, Hacı Bektaş Veli'ye:

—Efendim beni büyük bir dertten kurtardınız. Allah sizden razı olsun. Ben bu hanımdan çok çektim. Şimdi kurtulmuşken yine eski hâlime dönmek istemem. Varsın böyle kalsın, der. Hacı Bektaş Veli, yaşlı adamın bu isteğini geri çevirmez ve kadın orada taş olarak kalır.

Kadın vücuduna benzer bir taş ibret olsun diye Çöte köyünde hâlâ durmaktadır⁴.

2.5. Hacı Bektaş Veli Suyu (Bektaş Suyu)

Sarı Saltık, Sinop'ta doğmuştur. Hacı Bektaş Veli ise Uluğ Türkistan'da doğmuş, daha sonra Türkiye'ye gelmiştir. Hacı Bektaş Veli ile Sarı Saltık aynı yüzyılda yaşamışlardır. Pek çok kez

bir araya gelip sohbet ettikleri, görüş alışverişinde buldukları tarihi kaynaklarda da geçmektedir.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hacı Bektaş Velî ile Sarı Saltık'ın dostlukları Sivas'ta kurulur. Bu dostluğun daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektaş Velî ile Sarı Saltık dost olduktan sonra pek çok kez bir araya geldikleri ve hayırlara vesile oldukları efsanelere de konu olmuştur:

Anlatılanlara göre bir gün Hacı Bektaş Velî, Sarı Saltık'ı ziyaret etmek amacıyla Niğde'nin Bor ilçesine gelir. Uzun bir süre sohbet ederler. Hacı Bektaş Velî, namaz vakti geldiğinde abdest almak ister. Fakat o günlerde Bor'da su sıkıntısı çekilmektedir.

Sarı Saltık, durumu Hacı Bektaş Velî'ye açıklar. Daha sonra bu iki din ulusu dolaşmaya çıkar. Hacı Bektaş Velî, namaz vakti geçmek üzereyken bir yerde durur ve esasını toprağa vurur. Yerden sular fışkırmaya başlar. Bunun üzerine Hacı Bektaş Velî:

—Bu su, benim Bor halkına hediyem olsun. Çocuklar bol bol içsinler. Bu su benim adımla anılsın, der.

Sarı Saltık, buna karşılık Hacı Bektaş Velî'ye buğday armağan eder.

Bu su, Bor'da hâlâ "Bektaş Suyu" olarak anılmaktadır ve çok faydalı olduğuna inanıldığı için özellikle küçük çocuklara içirilmesine özen gösterilmektedir⁵.

2.6. Güvende Velî

Güvende Velî, şimdi Hacı Bektaş Velî Hazretleri'nin yanında ebedî uykusunda olan Güvenç Abdal olmalıdır.

Rivayete göre Hacı Bektaş Velî; o bölgeyi aydınlatsın diye, Güvenç Abdal'ı Gümüşhane'nin Kürtün ilçesi, Taşlıca köyüne göndermiş. Karabörk Ağa'nın yanında çoban duran bir delikanlı varmış. Ağa, çobana:

—Git, ormandan tonar (yayla arazisi) tut, der. Çoban, sabah gidip akşam döner. Ağa:

—Ne kadar yer tuttun, der. Çoban:

—Dört kotluk⁶ yer açtım, diye cevap verir.

Delikanlı, sabah tekrar çıkar. Arkasından gizlice Karabörk Ağa da gider. Bakar ki yetmiş, seksen kişi, kocaman kocaman gürgen ağaçlarını söküp atıyorlar. Ağa, gizlice tekrar eve gelir. Akşam delikanlı eve geldiğinde, Karabörk Ağa:

—Senin çalışman bana haram, der. Hemen onu kızı ile evlendirir, sonra da:

—Reyine hürsün (serbestsin), der. Delikanlı yani Güvenç Abdal, ağanın evinden ayrılır. Kabaktepe'den ve Kovanlıkbaşı'ndan geçer. Oralar savaştan fırtınalı imiş, "Savaşa savaşa gittik." der. Ulubey mevkiine varır:

—Burası çok yol ağzı, ulu bir köy, der. Buranın adı, "Uluköy" kalır. Şihli'nin? Kızılot'a varır:

—Çokça kızıloluk, der. Buranın adı da “Kızıloluk” olarak ebedileşir. Cıbacı’ya ulaşınca:

—İşkân olur, der. Taşlıca’ya varınca orada durup mesken tutar. Burada bir çocukları olur. Köylüler; suyu, Harşit Çayı’ndan taşımaktadır. Çocukları hasta olur, anası su taşımaya gittiğinde çocuk ölür: Güvenç Abdal:

—Neredeydin, diye sorar. Anası:

—Su taşımaya gittim, der.

Buna üzülen Güvenç Abdal, elindeki değnek ile hemen yanındaki taşla vurur:

—Çık, ya mübarek, der. Bir süre bekler. Su gelmez. Aradan yarım saat kadar geçer. Su, değneği vurduğu yerden fışkırır. Güvenç Abdal:

—Ya mübarek! Neden geç geldin, diye sorar. Su:

—Önümde Siz Dağı vardı. Çevresini dolaşıp geldim, der.

Bu çeşme, Kürtün’ün Taşlıca köyündedir ve çeşmenin adı, “Güvenç Abdal Suyu” olarak bilinmektedir (Gülay, 2001: 444-445).

3. Türk Ninnilerinde Hacı Bektaş Veli

Ninniler, bebekleri uyutmanın yanında; bebekleri eğlendirmek, onları sevmek, iletişim kurmak ve özellikle onları eğitmek için anneleri veya yakınları tarafından çeşitli biçimlerde, özellikle ezgili olarak söylenen kafiye ve ahenk özellikleri taşıyan manzumelerdir. Türk milleti, genellikle, bebek ve küçük çocuklarıyla ninniler vasıtasıyla iletişim kurmaktadır.

Türk milleti, güzel sanatlara yatkındır. Dolayısıyla Türk milleti; tarihin derinliklerinden beri söyleyeceklerini ahenkli, ezgili ve ölçülü bir biçimde, dilin imkânları el verdiğiince söylemeye çalışmıştır. Türkçenin ilk edebî metinleri sayılan Orhun Yazıtları’ndan bu yana ulaşabildiğimiz eserlerden anladığımızı göre bu gayretinde başarılı oldukları açıkça ortadadır.

Ninniler, manzumdur. Sade, ahenkli, çoğunlukla da ölçülü olan bu edebî tür; anne ile çocuk arasındaki en önemli gönül bağlarından biridir.

Çorum’un Osmancık ilçesi, Koyunbaba köyünden 82 yaşındaki Ümmühan Topçu’dan derlediğimiz bir ninni; hem Türk insanının gönlündeki Hacı Bektaş Veli’yi anlatmakta hem de Türk insanının hayat görüşünü ortaya koymaktadır.

Ümmühan Topçu’nun anlattıklarına göre yıllarca bebeği olmayan bir kadın, artık umudunu velilere bağlamıştır. Bir dağa çıkar, oradan bebeğe benzer bir taş bulur. Alıp eve getirir. Tıpkı bebek gibi kundağa sarar. Bütün samimiyeti ile şu ninniye söyler:

Ak taş diye belediğim,
Hak'tan dilek dilediğim,
Tülbendime doladığım,
Allah buna bir can versin.

Yola giden yolcu baba,
Sırtına almış kalın gaba,
Osmancık'ta Koyun Baba,
Mevla'm buna bir can versin.

Harmanlarda olur yaba,
Savururlar yaba yaba,
Merzifon'da Pir Baba,
Mevla'm buna bir can versin.

Yola giden yolcu kardeş,
Kimseler bilmez sırdaş,
Kırşehir'de Hacı Bektaş,
Mevla'm buna bir can versin.

Elime aldım elebi,
Dolandım Şam'ı Haleb'i,
Çorum'da Elvan Çelebi,
Mevla'm buna bir can versin.

Kaşları var hilâl hilâl,
Kırpikleri Ebu Zilal,
Sinop'taki Seyit Bilal,
Allah buna bir can versin.

Her işlerin başı Allah,
Mahrum koymaz vallah billah,
Amasya'da Pir Hamdullah,

Çalkan Karadeniz çalkan,
Nuh gemiye açtı yelken,
İstanbul'da Eyüp Sultan,
Mevla'm buna bir can versin.

Yıldı gelir iki bayram,
Yandı yürek oldu beran,
Ankara'da Hacı Bayram,
Allah buna bir can versin.

Kaşları var çatma çatma,
Bizi kalbinden unutma,
Muhammet'in kızı Fatma,
Allah buna bir can versin.

Tarlalarda biter ahlat,
Anneler çekiyor zahmet,
Medine'de ya Muhammet,
Mevla'm buna bir can versin.

Bebek uyandı bakıyor,
Ak memeden süt akıyor,
Hz. Ali İmran okuyor,
Mevla'm buna bir can versin.
Mahallem iki camili,
Mevla'm uyandır kâmilî,
Bağdat'taki Şih Kâmil'i,
Allah buna bir can versin.

Yüksektir şahin yuvası,
Engindir Ahşer ovası,
Kabul bu kulun duası,
Mevla'm buna bir can versin⁷

Bu ninninin Hacı Bektaş Veli ile olan bölümü, tarafımızdan tek bent olarak Kayseri ve Ordu ilimizde de derlenmiştir.

Yoldan geçen yolcu kardeş,
Ben kimlere olayım yoldaş,
Kırşehir'de Hacı Bektaş,
Nenni bebeğim nenni!
Nenni bebeğim neni!⁸

Yoldan geçen yolcu kardeş,
Bağrına bağlamış bir taş,
Kırşehir'de Hacı Bektaş,
Himmet et de oğlum uyusun ninni!
Ninni ninni ninni!
Eee eee eee ...⁹

Sonuç

Hacı Bektaş Veli, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağıldığı sancılı günleri bizzat yaşamış ve bu sancının kolay atlatılabilmesi için olağanüstü gayret göstermiştir. Bu yüzden yaşadığı 13. yüzyıldan beri Türk milletinin hatta dünyanın yakından tanıdığı Türk büyükleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin hemen her yerinde adına anlatılan bir efsaneye, yakılan bir türküye, söylene bir ninniye rastlamak mümkündür.

Türk sözlü kültürünü derleyip yazıya geçirmek üzere yıllardır yaptığımız araştırmalarda Hacı Bektaş Veli'nin Türk sözlü kültürünün en önemli öğelerinden biri olduğunu gördük. Hacı Bektaş Veli ile ilgili olanları bir dosyada topladık.

Hacı Bektaş Veli ilgili olarak şimdiye kadar yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla yazılı kaynakların kullanıldığını görmekteyiz. Hâlbuki o, Anadolu'ya Oğuz Türklerinin iskanı sırasında bizzat halk arasında yaşamış ve halk ile iç içe olmuştur. Hayatı boyunca pek çok insan ile görüşmüş, varlık ve yokluğu paylaşmıştır. Bu yüzden onun hakkında son derece zengin bir sözlü edebiyat gelişmiştir.

Anadolu'da teşekkür etmiş Türk destanlarından Saltık-name'de efsanelerde, ninnilerde, türkülerde Hacı Bektaş Veli'nin önemli bir yeri vardır. Saltık-name'de onun hakkında tarihin derinliklerinden günümüze ulaştırılan önemli rivayetler bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli hakkında Anadolu'da anlatılan efsaneler, kapsamlı bir kitap oluşturacak kadar zengindir. Türk toplumu bebeklerini yüzlerce yıldır Hacı Bektaş Veli dedesi ile uyutmuş, büyütmüş, yürütmüş ve eğitmiştir. Türk insanı pek çok türküde onu daha yakından tanımıştır. Bütün bunlar Türk halkının Hacı Bektaş Veli hakkındaki düşüncelerinin yansımasıdır.

Türk sözlü kültüründe Hacı Bektaş Veli'nin yeri genellikle; onun büyüklüğünü ve bilimini anlatmak, toplumdaki sorunları çözmek, bozulan ilişkileri düzeltmek, zor zamanda yardım etmek üzerinedir. Ayrıca öğrencileri ile olan münasebetleri, hayata ve topluma bakışını eklemek gerekir. Öyle anlaşılmaktadır ki Türk toplumunun düşüncesine göre o manen hiç ölmemiştir, toplumun içerisinde hâlâ yaşamaktadır. Darda kaldığında hâlâ ondan yardım istenir.

Özetle biz çalışmamızda Hacı Bektaş Veli ile ilgili şimdiye kadar bizzat derlediğimiz ve arşivimize yerleştirdiğimiz Türk sözlü kültürü unsurlarının bir kısmını, bir makale boyutunu geçmeyecek biçimde bilim dünyası ile paylaşmaya çalıştık. Ayrıca Türk sözlü kültür unsurlarından hareketle Türk halkının Hacı Bektaş Veli ile ilgili düşüncelerini değerlendirmeye gayret ettik.

Sonnotlar

¹ *Hacı Bektaş Veli Efsanesi*, Sivas Akçamağara köyünde oturan 26 yaşındaki Aytaç Zafer'den Yadigar İrem tarafından 27.7.2004'te derlenmiş ve bize ulaştırılmıştır.

² *Taş Kesilen Mısırlar Efsanesi*, Ordu ili Gökçöy ilçesine bağlı Kozören köyünde ikamet etmekte olan ve geçimini çiftçilikle sağlayan Mustafa Mert'ten 23 Temmuz 1997 tarihinde tarafımızdan derlenmiştir. Adı geçen şahıs 55 yaşındadır.

³ **Hacı Bektaş Veli, Akkoca ve Taş kesilen Kadın**, Tokat ili Sulusaray ilçesi Çime köyünde ikamet etmekte olan 63 yaşındaki İsmail Şanlı'dan derlenmiştir.

⁴ **Hacı Bektaş Veli ve Taş Kesilen Kadın**; İsmail Şanlı, 63, Çiftçi; Tokat-Sulusaray ilçesi-Çime köyü.

⁵ **Hacı Bektaş Veli Suyu**, Niğde ili Bor ilçesinde oturan 54 yaşındaki Rasih Durak'tan tarafımızdan derlenmiştir.

⁶ **kot / got**: Yörede 6 kg'lık ölçek.

⁷ Çorum ili Osmancık ilçesi Koyunbaba köyünde oturan 82 yaşındaki ev hanımı Ümmühan Topçu'dan derlenmiştir.

⁸ Kayseri ili Pınarbaşı ilçesinde oturan 64 yaşındaki ev hanımı Hatice Yılmaz'dan derlenmiştir.

⁹ Ordu ili Ulubey ilçesi Kumanlar köyünde oturan 56 yaşındaki ev hanımı Rükkat Demir'den derlenmiştir.

Kaynakça

DEMİR, Necati-Erdem, M.Dursun. (2007); Saltık Gazi Destanı, Ankara: Destan Yayınları.

GÜNAY, Abdullah Gülay. (2001); Ağasar Çepni Kültürü Geyikli, İstanbul: Geyikli Belediyesi Yayınları.